

DUST COVERS THE LANDSCAPE



Anna Scherbyna and Christina Werner in conversation with Kateryna Mishchenko about their works »Where did it happen?« and »The Ravine of Many«

Анна Щербина і Крістіна Вернер у розмові з Катериною Міщенко про їхні роботи «Де це сталося?» та «Яр багатьох»

Anna Scherbyna und Christina Werner im Gespräch mit Kateryna Mishchenko über ihre Arbeiten »Where did it happen?« und »The Ravine of Many«



The landscape looks as if altered artificially.
It reminds me of the many 3D renderings
I have seen before.

DUST COVERS THE LANDSCAPE

The artists Anna Scherbyna (Kyiv) and Christina Werner (Vienna) met as part of the Ukrainian-Austrian artist residency »Temporary Un/Availability« in the summer of 2021. In light of the pandemic, the artists created their collaborative multimedia project »Dust Covers the Landscape« in a hybrid online/offline format. The project is dedicated to the site of Babyn Yar, the scene of one of the largest massacres of Eastern European Jews in the twentieth century. Both Werner and Scherbyna had previously explored the themes of memory and ideological violence in their work. The exploration of the cultural and physical space of Babyn Yar, its difficult history, and the layers of different memories took place in an intense dialogue between the artists: from a certain distance, online, but at the same time based on mutual trust in each other's artistic and individual experience. In their conversation, the artists reflect on this closeness and distance, the possibility of knowledge and the inevitability of forgetting. After the beginning of the Russian invasion of Ukraine in February 2022, they continue their conversation, trying to orient themselves on the territory after it was once again attacked by the brutal violence of war.

Kateryna Mishchenko: What paths brought each of you to Babyn Yar and how did they cross?

Christina Werner: Anna and I were part of a Ukrainian-Austrian artist residency which started in the middle of July 2021 and ended in September 2021. The name of the program was »Temporary Un/Availability«, organized by the federal state of Lower Austria, the Austrian Cultural Forum in Kyiv and the Ukrainian Mystetskyi Arsenal. They were trying out a new format, a kind of online/offline

residency. First we met online once a week for two months and afterwards we had the opportunity to go to Kyiv for one week to meet the Ukrainian artists and develop a work and exhibit together at LCA Mala Gallery of Mystetskyi Arsenal in Kyiv. We were ten artists who participated in this residency program—five people from Lower Austria and five people from Ukraine. During the online residency time we built five Ukrainian/Austrian tandem projects. Anna chose me as a tandem partner because of my topic »Babyn Yar«.¹

When I saw Anna's portfolio, I knew I wanted to work with her. She works intermedially, is a very political person and doesn't hide that in her art. I felt that Anna is a critical person and says what she thinks. All this was important for our collaboration on such a delicate subject.

The organizers' wish was to reflect on a place that for the time being can only be experienced and explored digitally. After having often dealt with the theme of National Socialism in the past, but also with sites of remembrance, it was clear to me that I would like to deal with the landscape and the history of Babyn Yar, together with Anna.

Anna Scherbyna: For a long time, Babyn Yar was for me, a non-native Kyiv citizen, quite a mystical place, which, however, was attractive for its landscape with lush greenery. The horrific events that took place there were not widely discussed among Ukrainian people until the last few years. The question was raised of how to keep Babyn Yar as a place of memory that is at the same time livable, together with debates on who is eligible to create the narrative around it.

In my practice, I often turn to the landscape and work with this genre by critically interpreting it. I was interested in Babyn Yar

¹ Babyn Yar (Ukrainian: Бабин Яр) is a ravine in the Ukrainian capital Kyiv and a site of massacres carried out by Nazi Germany's forces during its campaign against the Soviet Union in World War II. The massacres took place on 29–30 September 1941, killing 33,771 Jews. See: »Babi Yar«, in: Wikipedia – The Free Encyclopedia, last revised May 7, 2023, accessed May 8, 2023; https://en.wikipedia.org/wiki/Babi_Yar.

as evidence of the layering of collective traumas. The traces of anti-human (and anti-natural) actions which happened there left scars that affected deep tissues of the city, under the calm urbanist surface.

It took some time for me to realize that I have a right to talk about this place which is not part of my personal story. After getting acquainted with Christina's artistic practice, seeing her works about places of memory, I knew that we could find a way—together we could reach the essence that each of us is looking for in this place. Christina's interest and willingness to cooperate encouraged me to delve into the landscape of Babyn Yar.

At the research stage, we decided that I'd make a video tour for Christina in Babyn Yar. This video was not included in the final work. Its goal was to show Christina the place, to help her to get its visual atmosphere. While filming for Christina I had a chance to take a new look at the path to Babyn Yar, its modern geography and visuality compared to its past. I think this video somehow helped us to synchronize at a certain moment in our journey and also take our positions in the space of memory of Babyn Yar.

Kateryna Mishchenko: Would you consider Babyn Yar as the place where you really met each other, and has it become a space, not only an object, of your common research?

Christina Werner: Yes, in our time together we created a kind of scientific laboratory where we brought everything we know into it. In a laboratory situation you can experiment, things are looked at from several sides, knowledge overlaps and increases through collaboration. I would say that a collective artistic research of the commemoration site Babyn Yar occurred. Based on this, our artistic works about the place developed. It was an intense and rewarding

experience to get to know each other through a place like this, which carries a lot of suffering and pain.

Anna Scherbyna: That working video I mentioned helped me to meet Christina in Babyn Yar. When exploring it, I had a feeling of her presence. I was more of a mediator and the place was guiding me through. And I think this presence of the other made me take a specific perspective and to see Babyn Yar as a physical space, not only mythological.

Kateryna Mishchenko: How did this place influence the media you chose for your work? I wonder how this constellation of your intentions and backgrounds, of natural and unnatural, as Anna said, of history and memory worked for you.

Christina Werner: It was quickly clear to me that I would not photograph the site of Babyn Yar for the artistic work. I could not imagine finding an adequate visual language for this place marked by suffering. It was important for me to choose a medium that allows for imagining the place and at the same time is associated with places of commemoration. In the end I decided on a kind of walking tour, which I created as a video using text images. Audio tours are very often used at memorial sites. The audio text was spoken and additionally visualized as text images. The reason for this is that when the text is also read out loud on the audio track, it is more impressive, but also contributes to imagining it. Furthermore, I wanted to refer to the many unnamed victims, the many forgotten and nameless who slumber in the contaminated landscape and whose faces cannot appear.

Anna Scherbyna: As quickly as Christina understood she was not going to work with images I realized that this is exactly what I would do in my piece. In the process of studying Babyn Yar, I focused a lot



**Once again, dust covers
the landscape as it once did.**

on the geography of the area, on the landscape. I was interested to understand how the area has changed since the Second World War. In those days it was situated on the outskirts of the city, a large deserted ravine surrounded by cemeteries. Now the area is part of the Memorial Complex Babyn Yar with a park and a living neighborhood around it. I am poorly oriented in space, so for a long time I could not compare the historical locations with the modern places. I looked at old photos and couldn't understand where they were taken. The place has changed a lot, it is impossible to guess without comparing maps; perhaps due to the same difficulties, the monument to the victims of the Syretsky camp was erected in the wrong place.² I worked a lot with archival visual material in the research process. I chose the medium of photography, which I rarely use in my artistic practice, and combined it with drawing. I drew by scratching the surface of the photo paper. In this way, I seemed to be extracting knowledge from under the layer of the modern visual imagery.

Christina Werner: I admired Anna's artistic realization very much. To combine photography and drawing in one image I found a wonderful solution. To visualize the pain, but also the destruction that lies in the landscape by means of carving into the photo layer I found a brilliant act by Anna.

Kateryna Mishchenko: What can you say about the person owning the voice in your work? Is it Anna who is a translator of your perception, Christina, or of the place itself? Or is it a ghost with heavy historical baggage who finds itself in the reality of contemporary Babyn Yar? Is this voice political? In what way?

² Syrets was a Nazi concentration camp established in 1942 in Kyiv's western neighborhood of Syrets. The toponym was derived from a local small river. Some 327 inmates of the Syrets camp (among them 100 Jews) were forced to remove all traces of mass murder at Babyn Yar. See »Syrets Concentration Camp«, in Wikipedia – The Free Encyclopedia, last revised December 27, 2022, accessed May 8, 2023; https://en.wikipedia.org/wiki/Syrets_concentration_camp.

Christina Werner: Yes, it is Anna's voice that is used in the video. It was important to me that Anna speaks the audio track, because a localization through the voice was important to me. At the beginning of the video, you don't know what this place is and where it is. Because Anna knows the site and we had extensive conversations about it in the course of our joint research/residency time, it was most important for me to bring her knowledge, her emotion that is in her body and therefore also in her voice, into the work. Anna does not translate, she is part of the work! The way she speaks depends on her own experience with the place. All people act politically, whether consciously or unconsciously. When one (artistically) explores a historical place, questions it critically, acquires knowledge, enters into discussions, the voice that speaks is also political. The audio layer is composed in a way that is poetic and mystifying, so that the recipient leaves with unanswered questions after viewing the video.

Anna Scherbyna: First I got confused about this question. But later I realized there is actually a lot in common between my contribution to Christina's work and the job of a translator. I don't agree with Christina here that I brought my knowledge to her piece. At least not academic knowledge. I was not responsible for the meaning of the words, although there is still an agency in bringing those words to the audience. Through the voice, as Christina noticed.

Kateryna Mishchenko: After the bombing of Babyn Yar in March 2022 some commentators wrote that the remains of killed people were attacked for a second time. As we know that Babyn Yar today is not only a grave but also a memorial site, I wonder if the destruction of memory and rewriting of history is inevitable with each new attack. How can the artistic approach deal with this situation? How is the visibility of the place created under the circumstances of the

so-called »war fog«—taking into account that this fog can probably mystify memory for a very long time.

Anna Scherbyna: The fact that Babyn Yar was already known as a tragic place when it was attacked by Russian military forces in March 2022 made this action of violence look even more cynical. The reason for this attack was the TV tower located in a cemetery next to Babyn Yar. Disrupting broadcasting, affecting the circulation of information and therefore thickening the war fog—the symbolism of this attack is open for different metaphorical interpretations. But to prevent mystification we need to collect facts.

Many attempts were made to make Babyn Yar as a memory site disappear: retreating, the Wehrmacht strived to erase evidence of its abominable crimes, and then the leadership of the USSR also washed away the traces of those events that finally led to the tragic Kurenivka mudslide in 1961.

The most terrible thing about this new bombing in Babyn Yar is that not only the dead were attacked, but living people were killed... again. It's hard to think of what an artistic approach can do here now. From what I observe, Ukrainian artists (including me) are doing more explicit pieces now. We also document our physical and emotional reality. It's too close still for very sophisticated messages. Maybe Christina has a different opinion on this matter...

Christina Werner: From my point of view, memories are not destroyed. There is always a new piece of memory added, past stories overlap and require a new contextualization. Due to the Russian attacks on 1 March, 2022 on the TV station in Babyn Yar, the place became even more visible outside of Ukraine and the events of the past became more thematized. War is also about the domination of images. In other words, the attack on the TV tower had a central symbolic meaning.

For me an artistic strategy could be the inclusion of fictional elements in the artistic work. The fiction built in then often seems more real than the reality itself. This is exactly the opposite of what Forensic Architecture (FA) does. In their video »Russian Strike on the Kyiv TV Tower« (2022), FA tries to uncover the traces of the Babyn Yar landscape in as much detail as possible in cooperation with the Kyiv-based Center for Spatial Technologies.

Kateryna Mishchenko: Speaking of reality, fiction and history, sometimes I feel like the protagonist of a historical book or a movie. Maybe this kind of alienation helps to deal with a painful experience. Does it sound familiar to you? Did you think of the possibility to reflect on the situation of being »inside the history,« without any temporal or spatial distance? If so, does it change your perspective?

Anna Scherbyna: Just before the full invasion on 24 February I had read the diaries of Ukrainian Soviet artist Irina Horoshunova about the time of the Nazi occupation of Kyiv. I remember identifying with her so much while reading. When the Russian troops invaded Ukraine, I had a feeling of unreality as if I was still reading the book, or had fallen asleep while reading. I think it was what in psychological terms is called dissociation. When we experience something painful and traumatic, dissociation helps us to survive, it makes us feel that what is happening is not real and therefore not as dangerous.

I think diaries are a good method to deal with reality, when being »inside history.« Collecting testimonies and memories for the future is a big and important task. The ongoing war of Russia against Ukraine is a horrifying, traumatic event we are living through. Many generations ahead will have to deal with the consequences of this war. We need to store current experiences for ourselves in the future and next generations. There will come a time to reflect on it.



Christina Werner: Yes, you speak from my soul, Kateryna. I think that this mixture of fiction, history and reality actually helps to put a certain distance between the place and the former atrocities that took place there. And memory often has something to do with fiction ... parts fall away, others are added because of a gap in the memory.

Kateryna Mishchenko: Looking back at your project today, what remains invisible or unarticulated? Or maybe there is something you could describe as a space of silence created by your project.

Anna Scherbyna: While doing research Christina and I discussed many different aspects of the history of Babyn Yar. I think it's easier to say what we were able to speak about and show within this project. I was interested in the visual aspect of the history of Babyn Yar's landscape. By scratching out the forgotten outlines of the past I wanted to show other invisible historical layers but I think this gesture also reveals the artistic research process itself. However, many things remained outside the focus of our work. For instance, the stories of the victims and survivors of the Babyn Yar tragedy—actually there are not a lot of testimonies. Or the role of Ukrainians in the Holocaust, those who were later honored as Righteous Among the Nations, those who stood by and those who directly collaborated with the Nazi occupiers—what choices did people make in those terrible circumstances and what drove them to their decisions?

Christina Werner: It was important for me to point out the complexity of history on a conceptual level. History is mostly written from the perspective of the winners. I wanted to let other points of view have a voice in my text-based video. My artistic strategy was not to show Babyn Yar, but to make it experienceable through text.

I searched for sources that were text-based. Anna recommended to me the book »Contaminated Landscapes« by Martin Pollack (2014) which is about social memory and memory of contaminated landscapes—silent witnesses and unwitting actors in the drama which had been played behind the curtain of a forest, a lake, a glen, a cave ... From Slovenia to Latvia, from Austria to Russia, Pollack tracks traces of past crimes and camouflaged cemeteries. Furthermore, during our research process I came across a book called »Maybe Esther« (2014) by Katja Petrowskaja, a Ukrainian-German author who is based in Berlin. She tells the story of the extermination of the Jews in Kyiv by the Nazis through the story of Esther, a woman resembling her great-grandmother who was deported to Kyiv in 1941 and murdered in the Babyn Yar massacre. I liked her language and how she included her digital research in the text. Another source that influenced my video was the poem »Babyn Yar« by Jewgeni Jewtuschenko which he wrote on the twentieth anniversary of the massacre in 1961. His poem is directed against Russian antisemitism and the lack of a culture of remembrance in Soviet society. I also searched for texts that describe the site and the surrounding area, for instance, descriptions from real estate companies that sell apartments with a view of Babyn Yar, which Anna mentioned, or reports about the competition won by the Austrian architectural studio querkraft for the Babyn Yar Holocaust Memorial Center, which could never be realized because of disagreements.

BIOGRAPHIES

Kateryna Mishchenko

*1984 in Poltava, Ukraine
writer, curator, publisher

Mishchenko studied German, English, and world literature at the Kyiv National Linguistic University and the University of Hamburg. She has worked as an interpreter in the field of human rights and was a co-founder of Prostory, a journal for literature, art, and social criticism. She is editor of the Ukrainian publishing house Medusa.

Mishchenko has curated exhibitions in the Galerie für Zeitgenössische Kunst Leipzig and the Visual Culture Research Center Kyiv. Her essays have been published in international journals, anthologies, and as a book, »Ukrainian Night/Ukrainische Nacht«. Recently, she co-edited the anthology »Aus dem Nebel des Krieges« [From the Fog of War] published by Suhrkamp. She is currently a fellow at the Wissenschaftskolleg zu Berlin.

Anna Scherbyna

*1988 Zaporizhzhia, Ukraine
artist, illustrator, curator

Scherbyna's works cover a wide range of topics including natural landscapes and their political connotations, war, gender performativity, and violence. She also shows interest in and sensitivity to the distribution of power and knowledge, and uses imagination to envision possible futures. Her practice examines the critical potential of artistic media such as installation and video, drawing and painting.

Scherbyna graduated from the National Academy of Fine Arts and Architecture in Kyiv and also studied at the Course of Art in Kyiv.

She is currently studying in the »Meisterschüler:innen« program in the class »Expanded Cinema« of Clemens von Wedemeyer at the Academy of Fine Arts in Leipzig.

She has participated in numerous exhibitions and film festivals, including Woman at War, Fridman Gallery, New York (2022); Imagine Ukraine—Art as a Critical Attitude, M HKA Antwerp (2022); The Portal, VBKÖ, Vienna (2021); Internationale Kurzfilmtage Winterthur, Switzerland, (2020); A Space of One's Own, Pinchuk Art Centre, Kyiv (2017), among others.

Christina Werner

*1976 Baar, Switzerland
artist

Her current artistic works deal with the resurgence of nationalism, the culture of remembrance, identity politics, and questions of representation.

Werner studied photography and filmography with Tina Bara and media art with Alba D'Urbano at the Academy of Fine Arts Leipzig from 2007 until 2013.

Her works have been shown at Deichtorhallen—House of Photography, Hamburg; Lentos Museum Linz; Mattatoio, Rome; Museum Villa Stuck, Munich; National Gallery Prague; Fotogalerie Vienna; Goethe Institut Los Angeles; Kunsthalle Exnergasse, Vienna; Gallery Photon—Center for Contemporary Photography, Ljubljana; and others.

Werner is represented in the following collections: Austrian Federal Collection, BKA, Wien Museum, Collection of Lower Austria, Lentos Museum Linz, Vienna Chamber of Labour.

ПИЛ ВКРИВАЄ ЛАНДШАФТ

Художниці Анна Щербина (Київ) та Крістіна Вернер (Відень) зустрілися в рамках україно-австрійської художньої резиденції «Тимчасова не/доступність» влітку 2021 року. З огляду на пандемію художниці створювали свій спільний мультимедійний проєкт «Пил вкриває ландшафт» у гібридному онлайн/офлайн форматі. Проєкт присвячений простору Бабиного Яру – місцю одного з найбільш масових вбивств євреїв Східної Європи у ХХ столітті. Вернер і Щербина вже раніше зверталися у своїх роботах до тем пам'яті та ідеологічного насильства. Пізнання культурного та фізичного простору Бабиного Яру, його важкої історії та нашарувань різних пам'ятей відбувалося в інтенсивному діалозі між художницями: з певної відстані, в онлайн-форматі, але водночас на основі взаємної довіри до художнього та індивідуального досвіду одна одної. У своїй розмові художниці рефлексують цю близькість та віддаленість, можливість пізнання та неминучість забування. Після початку вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року вони продовжують свою розмову, намагаючись зорієнтуватися на території, яка знову була атакована брутальним насильством війни.

Катерина Міщенко: Які шляхи привели кожну з вас до Бабиного Яру і як вони перетнулися?

Крістіна Вернер: Ми з Анною брали участь в україно-австрійській мистецькій резиденції, яка розпочалася в середині липня й закінчилася у вересні 2021 року. Програма мала назву «Тимчасова не/доступність» і була організована федеральною землею Нижня Австрія, Австрійським культурним форумом у Києві та Мистецьким Арсеналом. Вони випробовували новий формат, своєрідну онлайн/офлайн-резиденцію. Спочатку ми зустрічалися онлайн раз на тиждень



протягом двох місяців, а потім мали можливість поїхати до Києва на один тиждень, щоб познайомитися з українськими художниками й художниками, створити спільну роботу та виставити в Малій галереї Мистецького Арсеналу. На цій резиденції нас було десять учасників та учасниць. П'ятеро з Нижньої Австрії та п'ятеро з України. Під час онлайн-резиденції ми створили п'ять українсько-австрійських тандемних проєктів. Анна обрала мене партнеркою по тандему через мою тему «Бабин Яр»¹.

Побачивши портфоліо Анни, я зрозуміла, що хочу працювати з нею. Вона працює інтермедіально, є дуже політичною людиною і не приховує цього у своєму мистецтві. Я побачила, що Анна критично мислить і говорить те, що думає. Все це було важливо для нашої співпраці з такою делікатною темою. Задумом організаторів була рефлексія певного місяця, яке на той момент можна було пізнати та дослідити лише в цифровому форматі. Після неодноразової роботи з темою націонал-соціалізму в минулому, а також з місцями пам'яті мені стало зрозуміло, що разом з Анною я хотіла б попрацювати з ландшафтом та історією Бабиного Яру.

Анна Щербина: Довгий час Бабин Яр був для мене, некорінної киянки, досить містичним місцем, яке водночас приваблювало своїм ландшафтом з пишною зеленню. Жажливі події, які там відбувалися, не мали широкого обговорення серед українців. Лише в останні роки постало питання, як зберегти Бабин Яр як місце пам'яті, що водночас є придатним для життя, а також виникли дебати про те, хто має право створювати наратив навколо цього простору.

У своїй практиці я часто звертаюся до пейзажу і працюю з цим жанром, критично його інтерпретуючи. Бабин Яр зацікавив мене як доказ нашарування колективних травм. Сліди антилюдських (і антиприродних) дій, які там відбувалися, залишили шрами на тканинах міста, захованих під спокійною урбаністичною поверхнею.

¹ Бабин Яр — яр у Києві, місце масових вбивств, здійснених нацистськими військами під час їхньої воєнної кампанії проти Радянського Союзу в Другій світовій війні. Масові вбивства відбулися 29-30 вересня 1941 року, внаслідок чого загинули 33 771 єврей.

Знадобився певний час, щоб я змогла усвідомити, що маю право говорити про це місце, хоча воно й не є частиною моєї особистої історії. Познайомившись з мистецькою практикою Крістіни, побачивши її роботи з місцями пам'яті, я зрозуміла, що разом ми щось придумуємо – зможемо дійти до тієї суті, яку кожна з нас шукає в цьому місці. Зацікавленість Крістіни та її готовність до співпраці спонукали мене заглибитися в ландшафт Бабиного Яру.

На етапі дослідження ми вирішили, що я зроблю для Крістіни відеоекскурсію Бабиним Яром. Це відео не увійшло до фінальної роботи. Його метою було показати Крістіні місце, допомогти їй відчутти його візуальну атмосферу. Під час зйомок у мене була можливість нового погляду на шлях до Бабиного Яру, його сучасну географію та візуальність у порівнянні з минулим. Думаю, це відео якимось чином допомогло нам синхронізуватися в певний момент нашої подорожі, а також зайняти власні позиції в просторі пам'яті Бабиного Яру.

Катерина Міщенко: Чи вважаєте ви Бабин Яр місцем, де ви дійсно зустрілися одна з одною, і чи став він простором, а не лише об'єктом ваших спільних досліджень?

Крістіна Вернер: Так, тоді ми створили своєрідну наукову лабораторію, куди принесли все, що знали. У лабораторній ситуації можна експериментувати, дивитися на речі з різних боків, завдяки співпраці знання перетинаються і акумулюються. Я б сказала, що відбулося колективне мистецьке дослідження місця пам'яті Бабиного Яру. На його основі розвивалися наші мистецькі роботи. Це був інтенсивний і корисний досвід пізнання одна одною через місце, яке несе в собі багато страждань і болю.

Анна Щербина: Це робоче відео, про яке я згадувала, допомогло мені зустріти Крістіну в Бабиному Яру. Досліджуючи його, я відчувала її присутність. Я була радше

медіатором, а місце мене вело. І гадаю, ця присутність іншого змусила мене прийняти особливу перспективу і побачити Бабин Яр як фізичний простір, а не тільки міфологічний.

Катерина Міщенко: Як це місце вплинуло на медіа, які ви обрали для своєї роботи? Цікаво, як спрацював комплекс ваших намірів і бекграундів, природного і неприродного, як сказала Анна, історії і пам'яті.

Крістіна Вернер: Я швидко зрозуміла, що не буду фотографувати Бабин Яр для художньої роботи. Я не могла уявити, що знайду адекватну візуальну мову для цього позначеного стражданнями місця.

Для мене було важливо обрати медіум, який дозволяє уявити місце і водночас асоціюється з місцями пам'яті. Врешті-решт я зупинилася на своєрідній пішохідній екскурсії, яку створила у вигляді відео з використанням текстів. Аудіоекскурсії дуже часто використовуються на місцях пам'яті. Аудіотекст був озвучений і додатково візуалізований у вигляді текстових зображень.

Цей спосіб я обрала, бо коли текст зачитується вголос на аудіодоріжці, він справляє більше враження, а також допомагає уяві. Крім того, я хотіла звернутися до багатьох неназваних жертв, багатьох забутих і безіменних, похованих у контаміновану ландшафті. Безіменні... вони забуті, неіснуючі... жодного обличчя, яке могло б постати перед очима.

Я була дуже вражена художньою реалізацією Анни. Поєднання фотографії та малюнка в одному зображенні – це чудове рішення. Візуалізувати біль, але також і руйнування, яке криється в ландшафті, за допомогою різьби по фотошару, я вважаю, було блискучим рішенням Анни.

Анна Щербина: Щойно Крістіна зрозуміла, що не буде працювати з зображеннями, я усвідомила, що це саме те, що я робитиму у своїй роботі. У процесі вивчення Бабиного Яру я

багато уваги приділяла географії місцевості, ландшафту. Мені було цікаво зрозуміти, як змінилася ця територія після Другої світової війни. Тоді це була околиця міста, великий безлюдний яр, оточений цвинтарями. Нині це територія Меморіального комплексу «Бабин Яр» з парком і житловим кварталом навколо. Я погано орієнтуюся в просторі, тому довго не могла порівняти історичні локації з сучасними місцями. Я дивилася на старі фотографії і не могла зрозуміти, де їх зробили. Місце дуже змінилося, вгадати без порівняння карт неможливо (мабуть, через ті ж труднощі пам'ятник жертвам Сирецького табору² встановили не на тому місці). У процесі дослідження я багато працювала з архівним візуальним матеріалом. Я обрала медіум фотографії, з яким зазвичай не працюю у своїй художній практиці, і поєднала його з малюнком. Я малювала, дряпаючи поверхню фотопаперу. В такий спосіб я ніби відобувала знання з-під шару сучасної візуальної образності.

Катерина Міщенко: Що ви можете сказати про людину, якій належить голос у вашій роботі? Це Анна, яка є перекладачкою вашого сприйняття, Крістіна чи це говорить саме місце? Або ж це привид з важким історичним поступом, який опинився в реальності сучасного Бабиного Яру? Чи є цей голос політичним? Якщо так, то в якому сенсі?

Крістіна Вернер: Так, саме голос Анни використовується у відео. Я хотіла, щоб Анна озвучувала аудіодоріжку, тому що для мене була важлива локалізація за допомогою голосу. На початку відео ви не знаєте, що це за місце і де воно знаходиться. Оскільки Анна знає це місце, і ми багато говорили про нього під час спільного дослідження/резиденції, мені було дуже важливо привнести в роботу її знання, емоції, які є в її тілі, а отже, і в голосі. Анна не перекладає, вона

² Сирецький концтабір (у німецьких джерелах - «Київ-Захід», нім. «Kiev-West») - концентраційний табір, створений німецькою окупаційною владою в період Другої світової війни у червні 1942 року на північному заході Києва у районі Сирця. Деякі мешканці й мешкани Києва вважають, що пам'ятник жертвам Сирецького концтабору встановлено в місці, що не відповідає географічному розташуванню табору.



є частиною роботи! Те, як вона говорить, залежить від її власного досвіду, пов'язаного з цим місцем. Усі люди діють політично, свідомо чи несвідомо. Коли хтось (художньо) досліджує історичне місце, критично ставить його під сумнів, здобуває знання, вступає в дискусію, голос, який промовляє, також є політичним. Цей голос скомпонований засобами поезії та містифікації, тож після перегляду відео реципієнт(ка) залишається наодинці з питаннями без відповідей.

Анна Щербина: Спочатку я розгубилася щодо цього питання. Але згодом зрозуміла, що між моїм внеском у роботу Крістіни та роботою перекладачки насправді є багато спільного. Я не згодна з Крістіною в тому, що привнесла в її твір свої знання. Принаймні не академічні знання. Я не відповідала за значення слів, хоча все ж таки є певна агентність у донесенні цих слів до аудиторії. Через голос, як зазначила Крістіна.

Катерина Міщенко: Після вибухів у Бабиному Яру в березні деякі коментатори писали, що останки вбитих людей були атаковані вдруге. Оскільки ми знаємо, що Бабин Яр сьогодні є не лише могилою, але й меморіальним місцем, мені цікаво, чи не є руйнування пам'яті та переписування історії неминучими з кожною новою атакою? Як мистецький підхід може впоратися з цією ситуацією? Як створюється видимість місця в умовах так званого туману війни – враховуючи, що цей туман, ймовірно, може містифікувати пам'ять ще дуже довго?

Анна Щербина: Оскільки Бабин Яр вже був відомий як місце трагедії, коли на нього напали російські військові у березні 2022 року, цей акт насильства виглядав іще більш цинічним. Ціллю атаки була телевежа, розташована на кладовищі поруч із Бабиним Яром. Перервати мовлення, вплинути на циркуляцію інформації і таким чином згустити туман війни – символізм цієї атаки відкритий для різних метафоричних інтерпретацій. Але щоб запобігти містифікації, потрібно збирати факти.

Було чимало спроб зробити так, щоб Бабин Яр зник як місце пам'яті. Відступаючи, Вермахт прагнув знищити докази своєї злочинної діяльності, а потім керівництво СРСР також стирало сліди тих подій, що врешті-решт призвело до Куренівської трагедії 1961 року.

Найжахливіше в цьому новому бомбардуванні в Бабиному Яру те, що атакували не лише мертвих, але й убили живих людей... знову. Важко уявити, що тут може зробити мистецтво. З того, що я спостерігаю, українські художники й художниці (в тому числі і я) зараз роблять більше ілюстративних робіт. Також ми документуємо нашу фізичну та емоційну реальність. Вона все ще занадто близька для відсторонених складних повідомлень. Можливо, у Крістіни є інші ідеї...

Крістіна Вернер: На мою думку, пам'ять не знищується. Додається якась нова частина, минулі історії перетинаються і вимагають нової контекстуалізації. Через російські атаки 1 березня 2022 року на телестанцію в Бабиному Яру це місце стало ще більш видимим за межами України, а події минулого – більш обговорюваними. Війна – це також про домінування образів. Іншими словами, атака на телевежу мала центральне символічне значення. Для мене мистецькою стратегією може бути включення вигаданих елементів у художній твір. Вбудована вигадка часто здається більш реальною, ніж сама реальність. Це якраз протилежне тому, що робить колектив Forensic Architecture (FA). У своєму відео «Російський удар по київській телевежі» (2022) FA намагається якомога детальніше розкрити сліди ландшафту Бабиного Яру, співпрацюючи з київським Центром просторових технологій.

Катерина Міщенко: Говорячи про реальність, вигадку та історію: іноді я почуваюся як героїня історичної книги або фільму. Можливо, таке відчуження допомагає впоратися з болісним досвідом. Вам це знайома? Чи замислювалися ви над можливістю рефлексувати ситуацію перебування

«всередині історії», без будь-якої часової чи просторової дистанції? Якщо так, то чи змінює це вашу оптику?

Анна Щербина: Незадовго до повномасштабного вторгнення 24 лютого я читала щоденники української радянської художниці Ірини Хорошунової про часи нацистської окупації Києва. Пам'ятаю, що під час читання я дуже ідентифікувала себе з нею. Коли російські війська вторглися в Україну, було відчуття нереальності, ніби я все ще читаю книгу, або заснула під час читання. Думаю, це було те, що в психології називається дисоціацією. Коли ми переживаємо щось болісне й травматичне, дисоціація допомагає нам вижити, вона дає нам відчуття, що те, що відбувається, не є реальним, а отже, таким страшним.

Думаю, щоденники – це хороший метод роботи з реальністю, коли перебуваєш «всередині історії». Збирати свідчення і спогади для майбутнього – велике і важливе завдання. Нинішня війна Росії проти України – це жахлива, травматична подія, яку ми переживаємо. Наслідки цієї війни доведеться долати ще багатьом поколінням. Ми повинні зберегти нинішній досвід для себе і для наступних поколінь. Час осмислити його ще прийде.

Крістіна Вернер: Так, твої слова відгукуються в мені, Катерино. Я думаю, що цей мікс вигадки, історії та реальності насправді допомагає встановити певну дистанцію між місцем і звірствами, які там відбувалися. І пам'ять часто має щось спільне з вигадкою... частини відпадають, інші виникають через прогалини в спогадах.

Катерина Міщенко: Якщо поглянути на ваш проект сьогодні, що залишається невидимим або неартикульованим? Або, можливо, є щось, що ви могли б описати як простір тиші, створений цим проектом?

Анна Щербина: Під час дослідження ми з Крістіною обговорювали багато різних аспектів історії Бабиного Яру.

Мене цікавив візуальний аспект історії ландшафту Бабиного Яру. Вишкрябуючи забуті обриси минулого, я хотіла показати інші невидимі історичні пласти, але мені здається, що цей жест також розкриває сам процес художнього дослідження. Втім, багато речей залишилося поза фокусом нашої роботи. Наприклад, історії жертв і тих, хто пережив трагедію Бабиного Яру – насправді свідчень не так багато. Або роль українців у Голокості, тих, кого згодом визнали Праведниками народів світу, тих, хто стояв осторонь, і тих, хто безпосередньо співпрацював з нацистськими окупантами – який вибір робили люди в тих жахливих обставинах і що спонукало їх до таких рішень.

Крістіна Вернер: Мені було важливо вказати на складність історії на концептуальному рівні. Історію часто пишуть з точки зору переможців. Я хотіла дати можливість іншим позиціям прозвучати в текстовому відео. Моя художня стратегія полягала не в тому, щоб показати Бабин Яр, а в тому, щоб зробити його відчутним через текст. Я шукала саме текстові джерела. Анна порекомендувала мені книгу Мартіна Поллака «Отруєні пейзажі» (2014), яка розповідає про соціальну пам'ять і пам'ять про контаміновані ландшафти – мовчазних свідків і мимовільних акторів драми, що розігрувалася за лаштунками лісу, озера, ущелини, печери... Від Словенії до Латвії, від Австрії до Росії Поллак шукає сліди минулих злочинів і приховані кладовища. Також під час нашого дослідження я натрапила на книгу «Мабуль, Естер» (2014) Каті Петровської, української авторки, яка мешкає в Берліні. Вона розповідає історію винищення євреїв у Києві нацистами через історію Естер, жінки, схожої на її прабабусю, яка була депортована до Києва в 1941 році і вбита під час масового розстрілу в Бабиному Яру. Мені сподобалася її мова і те, як вона включила в текст свої цифрові дослідження. Іншим джерелом, яке вплинуло на моє відео, був вірш «Бабин Яр» Євгена Свтушенка, написаний 1961 року, на двадцяті річницю масового вбивства. Цей вірш спрямований проти російського

антисемітизму та відсутності культури пам'яті в радянському суспільстві. Я також шукала тексти, які описують місце та околиці, наприклад, описи від ріелторських компаній, які продають квартири з видом на Бабин Яр, про які згадувала Анна, або звіти про конкурс, який виграла австрійська архітектурна студія quekraft на проєкт Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр», який так і не був реалізований через концептуальні розбіжності.

**A heap of stories buried in the ground
... faceless and nameless ...
they do not create an image.
What remains are //anonymous
landscapes//.**

БІОГРАФІЇ

Катерина Міщенко, *1984, Полтава, Україна, авторка, кураторка, видавчиня

Вивчала німецьку, англійську та світову літературу в Київському національному лінгвістичному університеті та Гамбурзькому університеті. Працювала перекладачкою у сфері прав людини та була співзасновницею журналу про літературу, мистецтво та соціальну критику «Простори». Редакторка видавництва «Медуза».

Курувала виставки у Музеї сучасного мистецтва Лейпцига та Центрі візуальної культури в Києві. Її есеї публікувалися в міжнародних журналах, антологіях та у книзі «Українська ніч/Ukrainian night/Ukrainische Nacht». Нещодавно за її співредакції вийшла антологія «З туману війни» (Aus dem Nebel des Krieges), опублікована видавництвом Suhrkamp. Наразі вона є стипендіаткою Інституту перспективних досліджень у Берліні (Wissenschaftskolleg zu Berlin).

Анна Щербина, *1988, Запоріжжя, Україна, художниця, ілюстраторка, кураторка

Роботи Щербини охоплюють широкий спектр тем, зокрема природні ландшафти та їхні політичні конотації, війну, гендерну перформативність і насильство. Вона також зацікавлена й чутлива до проблематики розподілу влади та знань, уяви та її ролі для можливих версій майбутнього. У своїй практиці Анна Щербина досліджує критичний потенціал таких медіа, як інсталяція та відео, малюнок і живопис.

Щербина закінчила Національну академію образотворчого мистецтва і архітектури в Києві, а також навчалася на Мистецьких курсах у Києві. Зараз навчається на магістерській програмі у класі «Розширене кіно» Клеменса фон Ведемайєра

в Академії образотворчих мистецтв у Ляйпцигу.

Учасниця численних виставок та кінофестивалів, серед яких «Жінки на війні», Fridman Gallery, Нью-Йорк (2022); «Уявляти Україну – мистецтво як критична позиція», М НКА, Антверпен (2022); «Портал», ВВКО, Відень (2021); Internationale Kurzfilm-tage Winterthur, Швейцарія, (2020); «Власний простір», Pinchuk Art Centre, Київ (2017) та інші.

Крістіна Вернер, *1976 Баар (Швейцарія), художниця

Її останні мистецькі роботи присвячені відродженню націоналізму, культурі пам'яті, політиці ідентичності та питанням репрезентації.

Вернер вивчала фотографію та кіномистецтво у професорки Тіни Бари та мистецтво нових медіа у професорки Альби Д'Урбано в Академії образотворчих мистецтв Ляйпцига з 2007 по 2013 рік.

Вибрані виставки та покази
Deichtorhallen-Дім фотографії, Гамбург; Oblick Photo Festival, Страсбург; Goethe Institut, Лос-Анджелес; Kunsthalle Exnergasse, Відень; Gallery Photon-Center for Contemporary Photography, Любляна; Національна галерея Праги та інші.

Колекції
Австрійська федеральна колекція, БКА, Віденський музей, Колекція Нижньої Австрії, Музей Лентоса, Палати праці³.

³ <https://www.eurofound.europa.eu/efemiredictionary/chambers-of-labour>

STAUB LEGT SICH ÜBER DIE LANDSCHAFT

Die Künstlerinnen Anna Scherbyna (Kyiv) und Christina Werner (Wien) trafen sich im Rahmen der ukrainisch-österreichischen Künstler:innenresidenz »Temporary Un/Availability« im Sommer 2021. Angesichts der Pandemie setzten die Künstlerinnen ihr gemeinsames multimediales Projekt »Dust Covers the Landscape« in einem hybriden Online-/Offline-Format um. Das Projekt widmet sich dem Ort Babyn Yar, dem Schauplatz eines der größten Massaker an osteuropäischen Jüdinnen und Juden im zwanzigsten Jahrhundert. Werner und Scherbyna hatten sich in ihrer jeweiligen Arbeit bereits mit den Themen Erinnerung und ideologische Gewalt auseinandergesetzt. Die Erkundung des kulturellen und physischen Raums von Babyn Yar, seiner schwierigen Geschichte und der Überlagerung unterschiedlicher Erinnerungen fand in einem intensiven Dialog zwischen den Künstlerinnen statt: aus einer gewissen Distanz, online, aber gleichzeitig basierend auf dem gegenseitigen Vertrauen in die künstlerische und individuelle Erfahrung der anderen. In ihrem Gespräch reflektieren die Künstlerinnen diese Nähe und Ferne, die Möglichkeit der Erkenntnis und die Unvermeidlichkeit des Vergessens. Nach dem Beginn der russischen Invasion in der Ukraine im Februar 2022 setzten sie ihr Gespräch fort und versuchten, sich auf dem Territorium neu zu orientieren, das erneut von der brutalen Gewalt des Krieges angegriffen wurde.

Kateryna Mishchenko: Welche Wege haben euch beide nach Babyn Yar geführt und wie haben sie sich gekreuzt?

Christina Werner: Anna und ich nahmen an dem ukrainisch-österreichischen Artist-in-Residence-Programm »Temporary Un/Availability« teil, das von Mitte Juli 2021 bis September 2021

dauerte. Die Residency wurde vom Land Niederösterreich, dem österreichischen Kulturforum in Kyiv und dem dortigen Mystetskyi Arsenal organisiert, die gemeinsam ein neues Format ausprobierten, eine Art Online/Offline-Residenz. Zunächst trafen wir uns zwei Monate lang einmal pro Woche online und hatten danach die Möglichkeit, für eine Woche nach Kyiv zu fahren, um die ukrainischen Künstler:innen zu treffen, gemeinsam eine Arbeit zu entwickeln und diese in der LCA Mala Gallery des Mystetskyi Arsenal auszustellen. Wir waren zehn Künstler:innen, die an diesem Residenzprogramm teilnahmen: fünf Personen aus Niederösterreich und fünf Personen aus der Ukraine. Während der Online-Residenzzeit bildeten wir fünf ukrainisch-österreichische Tandems. Anna wählte mich als Tandempartnerin aufgrund meines Themas »Babyn Yar« aus. Als ich Annas Portfolio sah, wusste ich, dass ich mit ihr zusammenarbeiten möchte. Sie arbeitet intermedial, ist ein sehr politischer Mensch und verbirgt das in ihrer Kunst nicht. Ich spürte, dass Anna eine kritische Person ist und deutlich macht, was sie sich denkt. All das war für unsere Zusammenarbeit bei so einem heiklen Thema wichtig.

Der Wunsch der Organisator:innen war es, einen Ort zu reflektieren, der vorübergehend nur digital erlebt und erkundet werden kann. Nachdem ich mich in der Vergangenheit oft mit dem Erbe des Nationalsozialismus, aber auch mit Erinnerungsorten auseinandergesetzt habe, war für mich schnell klar, dass ich mich dem Gelände und der Geschichte von Babyn Yar¹ widmen möchte.

¹ Babyn Yar (Ukrainian: Бабин Яр) ist eine Schlucht in der ukrainischen Hauptstadt Kyiv und Schauplatz von Massakern, die von den deutschen Streitkräften während ihres Feldzugs gegen die Sowjetunion im Zweiten Weltkrieg verübt wurden. Die Massaker fanden am 29. und 30. September 1941 statt, wobei 33.771 Juden getötet wurden. Siehe: „Babi Yar“, in: Wikipedia - Die freie Enzyklopädie, zuletzt geändert am 7. Mai 2023, abgerufen am 8. Mai 2023; https://en.wikipedia.org/wiki/Babi_Yar.

Let me take you on a walking tour.

Images without faces from the past drift by.

**A landscape that also involves
nameless people.**

**Different memories, other memories,
unverified memories that get stuck
in my body. The information overlaps
with my Google research.**

**The landscape looks as if altered artificially.
It reminds me of the many 3D renderings
I have seen before.**

**It seems that the area is being used for
recreation and leisure. People sitting or
walking around, using the green space
as a park.**

**At last we come to the part of the terrain
that is more hilly, more ravine-like.
Trees have formed a forest over the
course of the last decades.**

**Green-covered hills -
camouflaged landscapes - define the picture.
They obscure the memory.**

**The enchanter, who rules over the area
and who suddenly appears from the forest,
places his coat over the landscape.**

Anna Scherbyna: Lange Zeit war Babyn Yar für mich, als nicht gebürtige Kyiverin, ein ziemlich mystischer und schrecklicher Ort, der mich jedoch durch seine Landschaft und sein üppiges Grün anzog. Die schrecklichen Ereignisse, die sich dort zugetragen haben, wurden in der ukrainischen Bevölkerung erst in den letzten Jahren breit diskutiert. Die Frage, wie Babyn Yar als Ort der Erinnerung erhalten und gleichzeitig erlebbar gemacht werden kann, wurde zusammen mit Debatten darüber aufgeworfen, wer berechtigt ist, die Geschichte rund um Babyn Yar zu gestalten.

In meiner künstlerischen Praxis wende ich mich oft der Landschaft zu und arbeite mit diesem Genre, indem ich es kritisch interpretiere. Ich interessierte mich für Babyn Yar als einen Beleg für die Überlagerung kollektiver Traumata. Die Spuren der menschenfeindlichen (und naturfeindlichen) Handlungen, die sich dort ereigneten, haben Narben hinterlassen, die sich unter der ruhigen urbanistischen Oberfläche tief in das Gewebe der Stadt eingeschrieben haben.

Es dauerte einige Zeit, bis ich erkannte, dass ich ein Recht habe, über diesen Ort zu sprechen, der nicht Teil meiner persönlichen Geschichte ist. Nachdem ich Christinas künstlerische Praxis kennengelernt und ihre Arbeiten zu Erinnerungsorten gesehen hatte, wusste ich, dass wir einen Weg finden würden – gemeinsam könnten wir das erreichen, das jede von uns an diesem Ort sucht. Christinas Interesse und ihre Bereitschaft zur Zusammenarbeit ermutigten mich, mich mit der Landschaft von Babyn Yar zu beschäftigen.

In der Recherchephase beschlossen wir, dass ich für Christina eine Videotour durch Babyn Yar machen würde. Dieses Video wurde nicht Teil der finalen Arbeit. Ziel war vielmehr, Christina den Ort zu zeigen und ihr zu helfen, die visuelle Atmosphäre zu

erfassen. Während ich für Christina filmte, hatte ich die Gelegenheit, den Weg nach Babyn Yar, seine gegenwärtige Geografie und Visualität im Vergleich zu seiner Vergangenheit neu zu betrachten. Ich glaube, dieses Video hat uns geholfen, uns in einem bestimmten Moment unserer Reise zu synchronisieren und unsere Positionen im Erinnerungsraum von Babyn Yar einzunehmen.

Kateryna Mishchenko: Kann man sagen, dass Babyn Yar zu einem Ort geworden ist, wo ihr einander richtig kennengelernt habt? War Babyn Yar Objekt der Forschung und gleichzeitig Forschungsraum, eine Art Labor?

Christina Werner: Ja, in unserer gemeinsamen Zeit haben wir eine Art wissenschaftliches Labor geschaffen, in das wir alles eingebracht haben, was wir über den Ort erfahren haben. In einer Laborsituation kann man experimentieren, die Dinge von mehreren Seiten betrachten – Wissen überschneidet sich und wächst durch die Zusammenarbeit. Ich würde sagen, dass wir eine kollektive künstlerische Erforschung des Gedenkortes Babyn Yar umgesetzt haben. Darauf aufbauend entwickelten sich unsere künstlerischen Arbeiten. Es war eine intensive und lohnende Erfahrung, sich über einen Ort wie diesen kennenzulernen, der so viel Leid und Schmerz in sich birgt.

Anna Scherbyna: Das erwähnte Arbeitsvideo half mir, Christina in Babyn Yar zu treffen. Als ich den Ort erkundete, hatte ich das Gefühl, dass sie anwesend war. Ich war eher eine Vermittlerin, und der Ort führte mich hindurch. Und ich denke, diese Präsenz der Anderen hat mich dazu gebracht, eine bestimmte Perspektive einzunehmen und Babyn Yar als einen physischen Raum zu sehen, nicht nur als mythologischen.

Kateryna Mishchenko: Wie hat der Ort die Medienwahl beeinflusst, die Ihr für eure künstlerische Arbeit getroffen habt?

Christina Werner: Für mich war schnell klar, dass ich den Ort Babyn Yar für meine künstlerische Arbeit nicht fotografieren werde. Ich konnte mir nicht vorstellen, eine adäquate Bildsprache für ihn zu finden. Es war mir wichtig, ein Medium zu wählen, das eine Imagination des Ortes zulässt und zugleich mit Gedenkstätten in Verbindung gebracht wird. Letztendlich habe ich mich für eine Art Walking Tour entschieden, die ich mittels Textbildern als Video kopiert habe. Audiotouren werden sehr oft an Erinnerungsorten eingesetzt. Der Audiotext wurde eingesprochen und zusätzlich in Form von Textbildern visualisiert.

Der Grund dafür ist, dass der Text, wenn er zusätzlich auf der Tonspur gelesen wird, eindrucksvoller ist, weil dies dazu beiträgt, ihn sich vorzustellen. Außerdem wollte ich auf die vielen namenlosen Opfer hinweisen, die vielen Vergessenen und Namenlosen, die in dieser kontaminierten Landschaft ruhen. Die Namenlosen ... sie sind vergessen, nicht existent ... kein Gesicht, das erscheinen kann.

Anna Scherbyna: Als ich wahrnahm, dass Christina nicht mit Bildern arbeiten würde, wurde mir klar, dass ich wiederum genau das in meiner Arbeit tun möchte. Bei der Untersuchung von Babyn Yar habe ich mich sehr auf die geografischen Gegebenheiten des Ortes, auf die Landschaft konzentriert. Ich wollte verstehen, wie sich das Gelände seit dem Zweiten Weltkrieg verändert hat. Damals war es ein Außenbezirk der Stadt, eine große verlassene Schlucht, umgeben von Friedhöfen. Jetzt ist es ein Teil des Gedenkkomplexes Babyn Yar mit einem Park und einem Wohnviertel rundherum.

Da ich ein schlechtes räumliches Vorstellungsvermögen habe,

konnte ich die historischen Orte lange Zeit nicht mit den heutigen vergleichen. Ich sah mir alte Fotos an und konnte nicht verstehen, wo sie aufgenommen worden waren. Der Ort hat sich stark verändert, und es ist unmöglich, ihn ohne Kartenvergleich zu bestimmen; vielleicht wurde das Denkmal für die Opfer des Syrezkyj-Lagers² aus denselben Gründen an der falschen Stelle errichtet. Bei der Recherche habe ich viel mit Bildmaterial aus Archiven gearbeitet. Ich wählte das Medium der Fotografie, das ich in meiner künstlerischen Praxis nur selten verwende, und kombinierte es mit der Zeichnung. Ich habe gezeichnet, indem ich die Oberfläche des Fotopapiers zerkratzt habe. Ich hatte den Eindruck, dass ich Wissen unter der Schicht der heutigen Bilder hervorholte.

Christina Werner: Ich habe Annas künstlerische Umsetzung sehr bewundert. Fotografie und Zeichnung in einem Bild zu verbinden, fand ich eine wunderbare Lösung. Den Schmerz, aber auch die Zerstörung, die in der Landschaft liegt, durch das Einritzen in die Fotoschicht zu visualisieren, fand ich einen genialen Akt von Anna.

Kateryna Mishchenko: Was könnt ihr über die Person sagen, deren Stimme in dieser Arbeit zu hören ist? Ist das Anna, die Deine Wahrnehmung, Christina, übersetzt, oder ist es der Ort selbst? Oder ist es ein Gespenst, eine Art »Medium«, das schwierige historische Hintergründe mit sich trägt, das sich in der Realität des heutigen Babyn Yar findet? Ist diese Stimme politisch, wenn ja, in welchem Sinne?

² Syrez war ein nationalsozialistisches Konzentrationslager, das 1942 im westlichen Kyiver Stadtviertel Syrets eingerichtet wurde. Der Name des Lagers wurde von einem kleinen Fluss in der Nähe abgeleitet. Etwa 327 Insassen des Lagers Syrez (darunter 100 Juden) wurden gezwungen, alle Spuren des Massenmordes in Babyn Yar zu beseitigen. Siehe „Syrez Concentration Camp“, in Wikipedia - The Free Encyclopedia, zuletzt überarbeitet am 27. Dezember 2022, abgerufen am 8. Mai 2023; https://en.wikipedia.org/wiki/Syrets_concentration_camp.

Christina Werner: Ja, es ist Annas Stimme, die im Video zum Einsatz kommt. Es war mir wichtig, dass Anna die Audiospur einspricht, da mir eine Verortung durch die Stimme wichtig war. Man weiß zu Beginn des Videos nicht, um welchen Ort sich handelt und wo dieser Ort liegt. Da Anna den Ort kennt und wir uns viel über den Ort im Zuge der gemeinsamen Recherche-/Residencyzeit ausgetauscht haben, war es für mich vordergründig, ihr Wissen und ihre Emotion, die in ihrem Körper und somit auch in ihrer Stimme steckt, in die Arbeit hineinzutragen. Anna übersetzt nicht, sie ist Teil der Arbeit! Wie sie etwas spricht, hängt unter anderem von ihrer eigenen Erfahrung mit dem Ort zusammen. Alle Menschen handeln politisch, egal ob bewusst oder unbewusst. Wenn man einen historischen Ort (künstlerisch) erforscht, kritisch hinterfragt, sich Wissen aneignet, sich in Diskussionen begibt, ist auch die Stimme, die spricht, politisch. Die Stimme ist bewusst poetisch und rätselhaft angelegt, damit die Rezipient:innen nach dem Ansehen des Videos mit offenen Fragen nach Hause gehen.

Anna Scherbyna: Zuerst hat mich diese Frage verwirrt. Aber später wurde mir klar, dass es tatsächlich viele Gemeinsamkeiten zwischen meinem Beitrag zu Christinas Arbeit und der Arbeit des Übersetzens gibt. Ich stimme nicht mit Christina überein, dass ich mein Wissen in ihr Werk eingebracht habe—zumindest kein akademisches Wissen. Ich war nicht für die Bedeutung der Worte verantwortlich, obwohl es immer noch eine Rolle spielt, diese Worte an das Publikum zu richten. Durch die Stimme, wie Christina es erwähnt hat.

Kateryna Mishchenko: Nach der Bombardierung von Babyn Yar im März 2022 schrieben einige Kommentator:innen, dass die Toten zum zweiten Mal angegriffen wurden. Da wir wissen, dass Babyn

Yar heute nicht nur Grab, sondern auch Gedenkstätte ist, frage ich mich, ob die Zerstörung der Erinnerung und das Umschreiben der Geschichte bei jedem neuen Angriff unvermeidlich ist. Wie kann ein künstlerischer Ansatz in dieser Situation aussehen? Wie verändert sich die Sichtbarkeit des Ortes angesichts des sogenannten Kriegsnebels – wenn wir davon ausgehen, dass dieser Nebel die Erinnerung wahrscheinlich für eine lange Zeit mystifizieren kann?

Anna Scherbyna: Die Tatsache, dass Babyn Yar bereits als Ort einer Tragödie bekannt war, als er im März 2022 von russischen Streitkräften angegriffen wurde, ließ diese Gewaltaktion noch zynischer erscheinen. Der Grund für diesen Angriff war der Fernsehturm, der sich auf einem Friedhof in der Nähe von Babyn Jar befand. Die Unterbrechung des Rundfunks, die Beeinträchtigung des Informationsflusses und damit die Verdichtung des Kriegsnebels – die Symbolik dieses Angriffs ist offen für verschiedene Interpretationen. Doch um einer Mystifizierung vorzubeugen, müssen wir Fakten sammeln.

Es wurden viele Versuche unternommen, Babyn Yar als Erinnerungsort verschwinden zu lassen: Auf dem Rückzug bemühte sich die Wehrmacht, die Spuren ihrer abscheulichen Verbrechen zu verwischen, und dann beseitigte auch die Führung der UdSSR die Spuren jener Ereignisse, die schließlich zur tragischen Schlammlawine von Kurenivka im Jahr 1961 führen sollten.

Das Schrecklichste an diesem Bombenanschlag in Babyn Yar ist, dass nicht nur die Toten erneut angegriffen wurden, sondern auch lebende Menschen getötet wurden ... wieder. Es ist schwer zu sagen, was ein künstlerischer Ansatz hier jetzt bewirken kann. Soweit ich das beobachten kann, gestalten ukrainische Künstler:innen (mich eingeschlossen) jetzt deutlich plakativere



Kunstwerke. Zudem dokumentieren wir unsere physische und emotionale Realität. Für sehr anspruchsvolle Botschaften ist uns das alles noch zu nah. Vielleicht hat Christina andere Ideen ...

Christina Werner: Die Erinnerung wird aus meiner Sicht nicht zerstört. Es kommt immer ein weiteres Stück hinzu, Geschehnisse überlagern sich und erfordern eine neue Kontextualisierung. Durch die Angriffe auf die TV-Station in Babyn Yar seitens der russischen Armee wurde der Ort außerhalb der Ukraine noch sichtbarer und die Geschehnisse der Vergangenheit thematisiert.

Eine mögliche künstlerische Strategie könnte die Einbindung fiktionaler Handlungen in die künstlerische Arbeit sein. Die eingebaute Fiktion wirkt dann oft realer als die Wirklichkeit selbst. Das ist genau das Gegenteil von dem, was die Gruppe Forensic Architecture (FA) macht. In ihrem Video »Russian Strike on the Kyiv TV Tower« (2022) versucht FA in Zusammenarbeit mit dem Kyiver Center for Spatial Technologies, die Spuren in der Landschaft um Babyn Yar so detailliert wie möglich freizulegen.

Kateryna Mishchenko: Apropos Realität, Fiktion und Geschichte: Manchmal fühle ich mich wie die Protagonistin eines historischen Buches oder eines Films. Vielleicht hilft diese Art der Entfremdung, mit einer schmerzhaften Erfahrung umzugehen. Kommt euch das bekannt vor? Ist euch der Gedanke gekommen, dass es möglich ist, über die Situation zu reflektieren, wenn man sich »in der Geschichte« befindet, ohne zeitlichen oder räumlichen Abstand? Wenn ja, hat sich dadurch eure Perspektive verändert?

Anna Scherbyna: Kurz vor dem vollständigen Einmarsch am 24. Februar 2022 hatte ich die Tagebücher der ukrainisch-sowjetischen Künstlerin Irina Horoshunova über die Zeit der Nazi-Besetzung von Kyiv gelesen. Ich erinnere mich, dass ich mich

beim Lesen so sehr mit ihr identifiziert habe. Als die russischen Truppen in die Ukraine einmarschierten, hatte ich ein Gefühl der Unwirklichkeit, als ob ich das Buch noch lesen würde oder beim Lesen eingeschlafen wäre. Ich glaube, das war eine Erfahrung, die man Dissoziation nennt. Wenn wir etwas Schmerzhaftes und Traumatisches erleben, hilft uns die Dissoziation zu überleben – sie gibt uns das Gefühl, dass das, was passiert, nicht real ist und daher nicht so gefährlich.

Ich denke, Tagebücher sind eine gute Methode, um mit der Realität umzugehen, wenn man »in der Geschichte« ist. Das Sammeln von Zeugnissen und Erinnerungen für die Zukunft ist eine große und wichtige Aufgabe. Der andauernde Krieg Russlands gegen die Ukraine ist ein entsetzliches, traumatisches Ereignis, das wir gerade durchleben. Viele kommende Generationen werden mit den Folgen dieses Krieges zu kämpfen haben. Wir müssen die gegenwärtigen Erfahrungen für die Zukunft und die nächsten Generationen aufbewahren. Es wird eine Zeit kommen, in der wir uns damit auseinandersetzen müssen.

Christina Werner: Ja, du sprichst mir aus der Seele, Kateryna. Ich denke, dass diese Mischung aus Realität, Fiktion und Geschichte tatsächlich dazu beiträgt, eine gewisse Distanz zwischen dem Ort und den früheren Gräueltaten, die dort stattfanden, herzustellen. Und die Erinnerung hat oft etwas mit Fiktion zu tun ... Teile fallen weg, andere kommen hinzu, weil es eine Lücke in der Erinnerung gibt.

Kateryna Mishchenko: Wenn Ihr heute auf eure Projekte zurückblickt: Was bleibt unsichtbar oder unartikulierte? Oder gibt es vielleicht etwas, das Ihr als einen Raum der Stille beschreiben könntet, den euer Projekt geschaffen hat?

Anna Scherbyna: Während der Recherche haben Christina und ich viele verschiedene Aspekte der Geschichte von Babyn Yar diskutiert. Ich denke, es ist einfacher zu sagen, worüber wir in diesem Projekt berichten und was wir zeigen konnten. Ich interessierte mich für den visuellen Aspekt der Geschichte der Landschaft von Babyn Yar. Indem ich die vergessenen Umriss der Vergangenheit auskratze, wollte ich andere unsichtbare historische Schichten zeigen. Ich denke, diese Geste sieht exemplarisch für den sehr künstlerischen Forschungsprozess. Viele Dinge blieben jedoch außerhalb des Fokus unserer Arbeit. Zum Beispiel die Geschichten der Opfer und Überlebenden der Tragödie von Babyn Yar – eigentlich gibt es nicht viele Zeugnisse. Oder die Rolle der Ukrainer:innen im Holocaust. Die Gerechten unter den Völkern, die abseits Stehenden und die Kollaborierenden – welche Entscheidungen trafen die Menschen unter diesen schrecklichen Umständen und was trieb sie dazu?

Christina Werner: Es war mir wichtig, die Komplexität der Geschichte auf einer konzeptuellen Ebene aufzuzeigen. Geschichte wird oft aus der Perspektive der Sieger geschrieben. Ich wollte aber in meinem textbasierten Video andere Sichtweisen zu Wort kommen lassen. Meine künstlerische Strategie bestand darin, Babyn Yar eben nicht zu zeigen, sondern es durch Text erfahrbar zu machen.

Ich habe nach Quellen gesucht, die auf Text basieren. Anna empfahl mir das Buch »Kontaminierte Landschaften« von Martin Pollack. Es ist ein Essay über das soziale Gedächtnis und die Erinnerung an kontaminierte Landschaften – stumme Zeugen und unwissende Akteure des Dramas, die sich hinter dem Vorhang eines Waldes, eines Sees, einer Schlucht, einer Höhle abgespielt hat ... Von Slowenien bis Lettland, von Österreich bis Russland verfolgt Martin Pollack die Spuren vergangener Verbrechen und getarnter

Friedhöfe. Während unserer Recherchen bin ich außerdem auf das Buch »Vielleicht Esther« von Katja Petrowskaja gestoßen, einer ukrainisch-deutschen Autorin, die in Berlin lebt. Sie erzählt die Geschichte der Vernichtung der Jüdinnen und Juden in Kyiv durch die Nazis anhand der Geschichte von Esther – einer Figur, die ihrer Urgroßmutter ähnelt, die 1941 nach Kyiv deportiert und beim Massaker von Babyn Yar ermordet wurde. Mir gefiel ihre Sprache und die Art und Weise, wie sie ihre digitalen Recherchen in ihren Text einbezog. Ein weiterer Text, der mein Video beeinflusst hat, war das Gedicht »Babyn Yar« von Jewgeni Jewtuschenko: Er schrieb es 1961, am 20. Jahrestag des Massakers. Sein Gedicht richtet sich gegen den russischen Antisemitismus und das Fehlen einer Erinnerungskultur in der sowjetischen Gesellschaft. Ich habe auch nach Texten gesucht, die den Ort und die Umgebung beschreiben, zum Beispiel Texte von Immobilienfirmen, die Wohnungen mit Blick auf Babyn Yar verkaufen, oder Berichte über den vom österreichischen Architekturbüro querkraft gewonnenen Wettbewerb für das Babyn Yar Holocaust Memorial Center, das aufgrund von Unstimmigkeiten nie realisiert werden konnte.

BIOGRAFIEN

Kateryna Mishchenko, *1984 in Poltawa, Ukraine,
Autorin, Kuratorin, Verlegerin

Mishchenko studierte Germanistik, Anglistik und Weltliteratur an der Nationalen Linguistischen Universität Kyiv und an der Universität Hamburg. Sie arbeitete als Dolmetscherin im Bereich der Menschenrechte und war Mitbegründerin von Prostory, einer Zeitschrift für Literatur, Kunst und Gesellschaftskritik. Sie ist Herausgeberin des ukrainischen Verlags Medusa.

Mishchenko hat Ausstellungen in der Galerie für Zeitgenössische Kunst Leipzig und im Visual Culture Research Center Kyiv kuratiert. Ihre Essays wurden in internationalen Zeitschriften, Anthologien und in dem Buch »Ukrainian Night/Ukrainische Nacht« veröffentlicht. Sie ist Mitherausgeberin der jüngst erschienenen Anthologie »Aus dem Nebel des Krieges«, die im Suhrkamp Verlag erschienen ist. Derzeit ist sie Fellow am Wissenschaftskolleg zu Berlin.

Anna Scherbyna, *1988 Zaporizhzhia, Ukraine,
Künstlerin, Illustratorin, Kuratorin

Scherbynas Arbeiten decken ein breites Spektrum an Themen ab, darunter Naturlandschaften und ihre politischen Konnotationen, Krieg, Gender-Performativität und Gewalt. Darüber hinaus befasst sie sich mit der Verteilung von Macht und Wissen und nutzt ihre Vorstellungskraft, um sich mögliche Zukünfte vorzustellen. In ihrer Praxis untersucht sie das kritische Potenzial von Medien wie Installation und Video, Zeichnung und Malerei.

Scherbyna machte ihren Abschluss an der Nationalen Akademie der Schönen Künste und Architektur in Kyiv und nahm dort auch am Programm »Course of Art« teil. Derzeit studiert sie im Rahmen des Meisterschüler:innenprogramms in der Klasse »Expanded Cinema« von Clemens von Wedemeyer an der Hochschule für Grafik und Buchkunst in Leipzig.

Sie hat an zahlreichen Ausstellungen und Filmfestivals teilgenommen, darunter Woman at War, Fridman Gallery, New York (2022); Imagine Ukraine – Art as a Critical Attitude, M HKA Antwerpen (2022); The Portal, VBKÖ, Wien (2021); Internationale Kurzfilmtage Winterthur, Schweiz, (2020); A Space of One's Own, Pinchuk Art Centre, Kyiv (2017) u.a.

Christina Werner, *1976 Baar, Schweiz, Künstlerin

Ihre aktuellen künstlerischen Arbeiten beschäftigen sich mit dem Wiederaufleben des Nationalismus sowie mit Erinnerungskultur, Identitätspolitik und Fragen der Repräsentation.

Werner studierte von 2007 bis 2013 Fotografie und Filmografie bei Tina Bara und Medienkunst bei Alba D'Urbano an der Hochschule für Grafik und Buchkunst Leipzig.

Sie hat an zahlreichen Ausstellungen und Screenings teilgenommen, ua. Deichtorhallen – Haus der Photographie, Hamburg; Oblick Photo Festival Strasbourg; Goethe Institut Los Angeles; Kunsthal Le Exnergasse, Wien; Galerie Photon – Center for Contemporary Photography, Ljubljana; National Gallery Prague u.a.

Werner ist in diversen Sammlungen vertreten wie z.B. Artothek des Bundes, BKA, Wien Museum, Sammlung des Landes Niederösterreich, Lentos Museum Linz, Arbeiterkammer Wien.

The future is uncertain.

APPENDIX

- Fig. 1: Installation view: »Temporary Un/Availability«,
LCA Mala Gallery of Mystetskyi Arsenal, Kyiv (UKR), 2021
- Fig. 2: Installation view: »Das Portal/The Portal«, VBKÖ, 2021
- Fig. 3: »Where did it happen?«, Anna Scherbyna, 2021
- Fig. 4: Installation view: »The Ravine of Many«,
Christina Werner, 2021
- Fig. 5: »Where did it happen?«, Anna Scherbyna, 2021
- Fig. 6: Installation view: »Das Portal/The Portal«, VBKÖ, 2021
- Fig. 7: Video stills »The Ravine of Many«, Christina Werner, 2021
- Fig. 8: »Where did it happen?«, Anna Scherbyna, 2021
- Fig. 9: Video still »The Ravine of Many«, Christina Werner, 2021

IMPRESSUM

Editors: Kateryna Mishchenko, Anna Scherbyna, Christina Werner
Installation views: Christina Werner/Bildrecht Wien
Design: Christina Werner, 2023
Print run: 1,500 copies
Translation: Kateryna Mishchenko (Ukrainian),
Elizabeth Tucker (English), Christina Werner (German)
Proofreading: Katharina Schniebs (German/English), Kateryna
Mishchenko (Ukrainian), Elizabeth Tucker (English)
Self-Published

With the kind support of

 Bundesministerium
Kunst, Kultur,
öffentlicher Dienst und Sport

 **oead**
Agentur für Bildung
und Internationalisierung

DUST COVERS THE LANDSCAPE

